

ІННОВАЦІЙНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Досліджено стан та проблеми інноваційної діяльності аграрних підприємств, визначено складові та елементи мотиваційного механізму активізації інноваційного процесу; виявлені інституційні обмеження інноваційного розвитку аграрної сфери.

Ключові слова: аграрна сфера, сільськогосподарські підприємства, інновація, інноваційна діяльність, інноваційний процес, інноваційний розвиток, інституційні обмеження, мотиваційний механізм.

Постановка проблеми. Реформування національної економіки, торкнувшись усіх учасників інноваційного процесу, справило неоднозначний вплив на інноваційну сферу. З одного боку, з'явилися певні стимули до впровадження інновацій, у зв'язку з господарською самостійністю підприємств, розвитком конкуренції, відкритістю ринків; сталися зміни інституціонального середовища, яке багато в чому визначає моделі і механізми взаємодії суб'єктів інноваційної діяльності. З іншого боку, проблеми управління інноваційним процесом ще більше загострилися. Ослабли адміністративні важелі управління, зменшилася кількість координуючих структур, різко скоротилося державне фінансування науки і державних замовлень.

До проблем інноваційного розвитку вітчизняного аграрного сектора відносять недосконалий механізм фінансового забезпечення інноваційних програм; високий ступінь зносу основних виробничих фондів; низький ступінь залучення малого і середнього бізнесу до інноваційної діяльності; відсутність стимулів для розвитку новаторського винахідництва; структурну деформацію виробництва в галузі через переважно експортну орієнтацію агрохолдингів; погіршення стану земельних і водних ресурсів через застосування інтенсивних технологій [3, с. 28; 31–32].

Основними пріоритетами інноваційної діяльності вітчизняних підприємств аграрної сфери в умовах сьогодення є техніко-технологічна модернізація, забезпечення ресурсозбереження, зростання якісних характеристик продукції, поліпшення екологічних характеристик аграрного виробництва. Ключовими напрямками досліджень визнані біо- і нанотехнології, генетика, мікробіологія, екологізація, вдосконалення організаційно-економічних механізмів функціонування та впровадження нових форм і методів управління АПК.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню економічної сутності категорії «інновація», проблемам інноваційного розвитку та інноваційної діяльності підприємств присвятили наукові дослідження: Й. Шумпетер, К. Фрімен, Д. Кларк, С. Кузнець, Б. Санто, Б. Твіст, П. Друкер, Е. Менсфілд, Е. Трін. Питанням регулювання інноваційних процесів на національному і регіональному рівнях присвячено праці вітчизняних вчених: О.І. Амоші, В.Д. Базилевича, І.А. Бланка, М.П. Бутка, Б.В. Буркинського, О.Д. Василика, В.М. Гейця, В.А. Ізюмської, Д.В. Карамішева, М.Х. Корецького, М.М. Кулаєць, М.І. Крупки, М.А. Латиніна, А.С. Лисецького, В.М. Мартиненка, Ю.Є. Пашенка, А.А. Пересади, В.Л. Пілюшенка, Л.М. Пісьмаченко, О.С. Поважного, О.С. Попович, С.Ф. Поважного, А.М. Федоришевої Л.І. Федулової та ін.

Розвиток інноваційної діяльності аграрних підприємств та інноваційні процеси у сфері агропродовольчого виробництва досліджували такі вітчизняні вчені, як В. Амбросов, О. Дасій, М. Зубець, М. Кропивко, П. Музика, П. Саблук, В. Ситник, О. Шубравська. Незважаючи на цінність проведених досліджень, особливості інноваційного процесу в аграрній сфері, мотиваційні механізми та імперативи інноваційної діяльності аграрних підприємств на сьогодні є найменш вивченими.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз стану та тенденцій інноваційної діяльності аграрних підприємств, визначення елементного складу мотиваційних механізмів активізації інноваційного процесу в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу. Інноваційна діяльність спрямована на втілення результатів наукових досліджень і розробок у новий продукт чи технологічний процес та орієнтована на комерційний успіх. Інновація є кінцевим результатом інноваційної діяльності, призначеним до комерційної реалізації у вигляді процесу, спрямованого на створення і здійснення принципово нових або удосконалених ідей, прийомів, способів в будь-якій сфері діяльності або об'єктів – принципово нових або вдосконалених продуктів, технологій, послуг або діяльності, що мають завершений вигляд товару, що вперше використовується і готовий до застосування і поширення на ринку.

Інноваційний процес в аграрній сфері детермінується як специфікою самого сільськогосподарського виробництва, так і сутнісною природою інноваційної діяльності, яка в основному пов'язана з завершальним етапом інноваційного процесу – освоєнням інновацій. Це передбачає як визначення джерел фінансування для освоєння інновацій, так і формування відповідного організаційно-економічного механізму впровадження інновацій товаровиробником. Інноваційна діяльність в сільському господарстві детермінується такими факторами: різноманітністю видів сільськогосподарської продукції та відмінностями в технологіях їх виробництва; значною диференціацією за регіонами та технологічною залежністю виробництва від природних умов; відокремленістю виробників від наукових установ, де створюються новації; не достатньою розробленістю організаційно-економічних механізмів трансформації новацій в інновації; різноманіттям організаційних форм сільськогосподарської діяльності з різними економічними основами функціонування і джерелами фінансування та різними масштабами функціонування.

Основним продуцентом новацій для сільського господарства сьогодні є мережа науково-дослідних інститутів і Міністерства аграрної політики та продовольства України. Найбільш поширеними новаціями є: нові сорти та гібриди рослин і породи тварин, штами мікроорганізмів, марки та модифікації сільськогосподарської техніки, технології, хімічні та біологічні препарати, економічні розробки [4, с. 113].

Науково-дослідні установи висувають на перший план питання організації оперативного трансферу інновацій сільгоспвиробникам. Розробка значної частки агроінновацій має регіональний характер, оскільки характеристики об'єкта мають відповідати особливостям природних та кліматичних умов.

Етап поширення інновацій реалізують переважно органи управління АПК разом з розробниками нововведень. На цьому етапі ключового значення набувають кадрова складова та менеджмент і інформаційне забезпечення. Відтворення новацій у сільському господарстві здійснюють насінницькі господарства (вирощування елітного та репродукційного насіння нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур); племінні заводи (розведення чистих порідних ліній тварин); машинобудівні підприємства (серійний випуск нової техніки); біологічні фабрики (випуск вакцин тощо).

Зазвичай вважається, що на етапі створення інновацій держава повинна повністю забезпечити фінансування фундаментальних досліджень, а прикладні проекти, орієнтовані на конкретні запити ринку, можуть фінансуватися як за рахунок державних, так і приватних джерел.

Впровадження розробок у виробництво, або перетворення новацій в інновації здійснюється за ініціативою суб'єктів підприємницької діяльності з метою досягнення комерційних вигід. Умовою отримання прибутку – є конкурентна перевага, а для інноваційного підприємства – монополія новатора.

В Україні значні вкладення в науково-дослідні розробки і модернізацію капіталу в сільському господарстві здійснюються лише обмеженою кількістю великих підприємств. Наявний інвестиційний дефіцит зумовлений згортанням державної фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств, відсутністю розвиненої фінансово-кредитної інфраструктури, низькою інвестиційною привабливістю окремих сегментів аграрної сфери. Крім того, загальносвітова тенденція економічного регулювання агропромислового виробництва полягає в наданні значних дотацій вітчизняним товаровиробникам, що захищає ринок продовольства від експансії іноземних виробників сільськогосподарської продукції. До цього слід додати зміну домінант державної аграрної політики, зумовленої вступом України до СОТ, перманентним збільшенням диспаритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, високим рівнем зношення матеріально-технічної бази аграрного виробництва тощо [2, с. 71].

Наявна ситуація викриває одночасно декілька проблем інноваційної діяльності в аграрній сфері: невисокий інноваційний потенціал або його неефективне використання; відсутність інституційних передумов для комерціалізації новацій; нерозробленість організаційних механізмів підтримки державою інноваційної діяльності.

Наявні проблеми інноваційної діяльності вітчизняних підприємств не можна зводити тільки до дефіциту фінансових ресурсів, значна їх частка обумовлена інституційними проблемами мікро– і макрорівня.

Вітчизняні агровиробники не мають достатнього інвестиційного попиту на інновації, що пов'язане, в свою чергу, з відсутністю відповідної мотивації у власника на отримання комерційного ефекту. Так, інновації пов'язані з витратами та ризиком і є привабливими тільки за умов, якщо сприяють зростанню доходу. Вітчизняна практика ведення агробізнесу сприяла вибору виробниками переважно рентного шляху отримання прибутку, що дозволяє отримати прибуток у короткостроковому періоді через доступ до ресурсів і прав економічної влади.

Інноваційний шлях отримання прибутку супроводжується певними ризиками і має більш тривалий період реалізації та потребує гарантій того, що в перспективі прибуток, отриманий у результаті інвестицій у знання і нові технології й організації, не буде вилучено, чи відсуджено, а бізнес, заснований на інноваційних технологіях, не буде втрачено. Активізації інноваційної діяльності підприємств перешкоджають неефективна законодавча, правоохоронна, судова влада, їх асиметрія; існуючий господарський порядок, що створює додаткові витрати інноваційної діяльності та є несприятливим до інновацій; високі трансакційні витрати інноваційної діяльності; домінування короткострокових інтересів над довгостроковими у господарюючих суб'єктів; брак інфраструктури та кадрів для інноваційної діяльності [1, с. 9–10; 15–16].

Вітчизняна практика ведення бізнесу сприяла вибору підприємствами переважно рентного шляху отримання економічного прибутку. Для цього достатньо завищити ціну кінцевої продукції, занизити ціни на одиницю витрат, зменшити податкові і соціальні виплати та, як наслідок, отримати ренту, що перевищує внесок власника і вартість факторів виробництва. Такі дії можливі внаслідок отримання доступу до ресурсів і прав економічної влади (адміністративної, грошової, політичної, кримінальної). За таких умов вибір між інноваціями та рентою від влади вирішується на користь останньої. До того ж прибуток можна отримати в короткостроковому періоді і з меншими витратами, порівняно з впровадженням нових технологій.

Вибір рентного шляху отримання прибутку для українських підприємств пов'язаний з утворенням відповідної «інституційної пастки», коли такий спосіб господарювання закріпився, став майже єдиним можливим і підтримується існуючими формальними і неформальними нормами.

Висновки. Активізація інноваційної діяльності аграрних підприємств потребує інституційних умов, за яких тільки інновації стануть основним джерелом зростання прибутку. Для цього необхідно створити умови для отримання інноваційної ренти, сформувати мотиви і стимули інноваційного розвитку та обмежити альтернативні інноваціям шляхи збільшення прибутків.

При задіянні ефективних механізмів мотивації інноваційного розвитку матимуть місце поперемінне перевищення попиту та пропозиції інновацій. Тому є сенс проводити прогнозування зміни попиту та пропозиції (діагностику наявного попиту та пропозиції) різних видів інновацій і справляти відповідний мотиваційний вплив на попит чи пропозицію. При цьому мотиваційні механізми мають забезпечувати переважне перевищення пропозиції інновацій над попитом на них. У такій ситуації існуватиме конкуренція наукових розробок, яка дозволить підвищити конкурентоспроможність майбутньої інновації. У протилежному разі результативність наукової складової потенціалу інноваційної діяльності знижуватиметься.

Позитивний ефект від упровадження мотиваційних механізмів можливий лише в тому випадку, коли він забезпечить появу на ринку інновацій, адекватних мотивації суб'єктів інноваційного процесу.

Наявне порушення умов відтворення ресурсів в сільськогосподарському виробництві та повільна модернізація не дозволяє виробникам конкурувати на світових ринках. В зв'язку з цим вихід з «інституційної пастки» є сьогодні майже єдиною умовою існування вітчизняних суб'єктів господарювання, а поширення інноваційного виробництва єдиною умовою для аграрного сектора наблизитись до рівня цивілізованих країн.

Досвід стимулювання інноваційної діяльності в аграрному секторі свідчить, що значення інноваційної складової в розвитку економіки іноземних держав постійно посилюється, а активізацію інноваційної діяльності вони всебічно підтримують. Державна підтримка інноваційної діяльності в розвинутих країнах світу здійснюється через систему економічних механізмів, зокрема податкового та патентного регулювання.

Активізації інноваційної діяльності в сільському господарстві на етапах розробки, апробації та відтворення нових сприятиме створення технопарків, регіональних центрів трансферу технологій, бізнес-інкубаторів, бізнес-ангелів.

За відсутності в регіоні структури, яка б забезпечувала поширення нових технологій, можна запропонувати модель ефективного управління інноваційною діяльністю на базі створення регіонального центру трансферу технологій. Базою для регіонального центру трансферу технологій повинні стати партнерські взаємовідносини з інститутами розвитку як основними джерелами інноваційного розвитку, до яких відносять: фонд науки, інноваційний фонд, венчурний фонд, центр маркетингових і аналітичних досліджень, банк розвитку, інвестиційний фонд, страхові компанії. Діяльність РЦТТ є необхідною умовою протягом усього інноваційного процесу – від фундаментальних і прикладних досліджень до практичних розробок і впровадження їх у виробництво.

Однією з форм реалізації територіальних пріоритетів є створення зон інноваційного розвитку в регіоні. Така структура доцільна, коли виявляється, що в цьому регіоні складаються найкращі умови для ефективного вкладення капіталу і прискореного розвитку, а саме: вигідне економіко-географічне положення території; прикордонне розташування; наявність розвинутої транспортної, соціальної і виробничої інфраструктур, наявність запасів унікальних природних ресурсів. Зони інноваційного розвитку можуть виконувати роль своєрідного «полюса зростання» усередині регіону з урахуванням появи лідируючих ви-

робників, які сприяють створенню нових товарів і послуг, де вони стають плюсами тяжіння факторів виробництва: капіталу, товарів, робочої сили, що забезпечують найбільш ефективно їх використання. Це призводить до концентрації підприємств, формування умов для економічного зростання, а саме: збільшенню зайнятості трудових ресурсів, функціонуванню взаємопов'язаних галузей господарства. З іншого боку, зональний розвиток повинен відбуватися за участі господарюючих суб'єктів, що мають різні форми власності. Це значною мірою і визначає структуру суб'єктів господарювання в ЗІР: кооперативів, приватних підприємств у формі акціонерних товариств (АТ), товариств, які можуть бути представлені як суто національними, іноземними власниками, так і спільними підприємствами, що включають власників капіталу двох або більше сторін. При цьому слід зазначити, що ринкові відносини є не єдиним можливим засобом регулювання взаємовідносин суб'єктів, необхідно також використати систему економічних, адміністративних і правових норм.

Список використаної літератури

1. Дементьев В.В. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз / В.В. Дементьев, В.П. Вишневський // Економічна теорія. – 2011. – № 3. – С. 5–20.
2. Дацій О.І. Фінансове забезпечення інновацій в агропромисловому комплексі України / О.І. Дацій // Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 65–76.
3. Шубравська О. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України: теоретико-методологічний аспект / О. Шубравська // Економіка України. – 2012. – № 1. – С. 27–35.
4. Шпикуляк О.Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 109–116.
5. Яковец Ю.В. Инновации: закономерности, механизмы, перспективы / Ю.В. Яковец. – М.: Экономика, 2003. – 246 с.

Исследовано состояние и проблемы инновационной деятельности аграрных предприятий, определены составляющие и элементы мотивационного механизма активизации инновационного процесса; выявлены институциональные ограничения инновационного развития аграрной сферы.

Ключевые слова: *аграрная сфера, сельскохозяйственные предприятия, инновация, инновационная деятельность, инновационный процесс, инновационное развитие, институциональные ограничения, мотивационный механизм.*

The state and problems of innovative activity of agrarian enterprises are investigational, constituents and elements of motivational mechanism of activation of innovative process are certain; found out the institutional constraints of innovative development of agrarian sphere.

Key words: *agrarian sphere, agricultural enterprises, innovation, innovative activity, innovative process, innovative development, institutional constraints, motivational mechanism.*

Надійшло до редакції 5.04.2012.